

PODSTAWA PROGRAMOWA PRZEDMIOTU WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

III etap edukacyjny

I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.

Uczeń znajduje i wykorzystuje informacje na temat życia publicznego; wyraża własne zdanie w wybranych sprawach publicznych i uzasadnia je; jest otwarty na odmienne poglądy.

II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.

Uczeń rozpoznaje problemy najbliższego otoczenia i szuka ich rozwiązań.

III. Współdziałanie w sprawach publicznych.

Uczeń współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich.

IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.

Uczeń rozumie demokratyczne zasady i procedury i stosuje je w życiu szkoły oraz innych społeczności; rozpoznaje przypadki łamania norm demokratycznych i ocenia ich konsekwencje; wyjaśnia znaczenie indywidualnej i zbiorowej aktywności obywateli.

V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń opisuje sposób działania władz publicznych i innych instytucji; wykorzystuje swoją wiedzę o zasadach demokracji i ustroju Polski do rozumienia i oceny wydarzeń życia publicznego.

VI. Rozumienie zasad gospodarki rynkowej.

Uczeń rozumie procesy gospodarcze oraz zasady racjonalnego gospodarowania w życiu codziennym; analizuje możliwości dalszej nauki i kariery zawodowej.

1. Podstawowe umiejętności życia w grupie. Uczeń:

- 1) omawia i stosuje zasady komunikowania się i współpracy w grupie (np. bierze udział w dyskusji, zebraniu, wspólnym działaniu);
- 2) wymienia i stosuje podstawowe sposoby podejmowania wspólnych decyzji;
- 3) przedstawia i stosuje podstawowe sposoby rozwiązywania konfliktów w grupie i między grupami;
- 4) wyjaśnia na przykładach, jak można zachować dystans wobec nieaprobowanych przez siebie zachowań grupy lub jak im się przeciwstawić.

**Cele kształcenia
– wymagania
ogólne**

**Treści nauczania
– wymagania
szczegółowe**

-
2. Życie społeczne. Uczeń:
- 1) podaje przykłady zbiorowości, grup, społeczności i wspólnot; charakteryzuje rodzinę i grupę rówieśniczą jako małe grupy;
  - 2) wyjaśnia na przykładach znaczenie podstawowych norm współżycia między ludźmi, w tym wzajemności, odpowiedzialności i zaufania;
  - 3) charakteryzuje życie szkolnej społeczności, w tym rolę samorządu uczniowskiego; wyjaśnia, na czym polega przestrzeganie praw ucznia;
  - 4) rozpoznaje role społeczne, w których występuje, oraz związane z nimi oczekiwania;
  - 5) wyjaśnia, jak tworzą się podziały w grupie i w społeczeństwie (np. na „swoich” i „obcych”), i podaje możliwe sposoby przeciwstawiania się przejawom nietolerancji.
3. Współczesne społeczeństwo polskie. Uczeń:
- 1) charakteryzuje – odwołując się do przykładów – wybrane warstwy społeczne, grupy zawodowe i style życia;
  - 2) omawia problemy i perspektywy życiowe młodych Polaków (na podstawie samodzielnie zebranych informacji);
  - 3) przedstawia wybrany problem społeczny ważny dla młodych mieszkańców swojej miejscowości i rozważa jego możliwe rozwiązania.
4. Być obywatelem. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, jak człowiek staje się obywatelem w sensie formalnym (prawo ziemi, prawo krwi, nadanie obywatelstwa);
  - 2) podaje przykłady uprawnień i obowiązków wynikających z posiadania polskiego obywatelstwa;
  - 3) przedstawia cechy dobrego obywatela; odwołując się do historycznych i współczesnych postaci, wykazuje znaczenie postaw i cnót obywatelskich.
5. Udział obywateli w życiu publicznym. Uczeń:
- 1) przedstawia główne podmioty życia publicznego (obywatele, zrzeszenia obywatelskie, media, politycy i partie, władza, instytucje publiczne, biznes itp.) i pokazuje, jak współdziałają i konkurują one ze sobą w życiu publicznym;
  - 2) uzasadnia potrzebę przestrzegania zasad etycznych w życiu publicznym i podaje przykłady skutków ich łamania;
  - 3) przedstawia przykłady działania organizacji pozarządowych i społecznych (od lokalnych stowarzyszeń do związków zawodowych i partii politycznych) i uzasadnia ich znaczenie dla obywateli;
  - 4) wyjaśnia, podając przykłady, jak obywatele mogą wpływać na decyzje władz na poziomie lokalnym, krajowym, europejskim i światowym;
  - 5) opracowuje – indywidualnie lub w zespole – projekt uczniowski dotyczący rozwiązania jednego z problemów społeczności szkolnej lub lokalnej i w miarę możliwości go realizuje (np. jako wolontariusz).

6. Środki masowego przekazu. Uczeń:

- 1) omawia funkcje i wyjaśnia znaczenie środków masowego przekazu w życiu obywateli;
- 2) charakteryzuje prasę, telewizję, radio, Internet jako środki masowej komunikacji i omawia wybrany tytuł, stację czy portal ze względu na specyfikę przekazu i odbiorców;
- 3) wyszukuje w mediach wiadomości na wskazany temat; wskazuje różnice między przekazami i odróżnia informacje od komentarzy; krytycznie analizuje przekaz reklamowy;
- 4) uzasadnia, posługując się przykładami, znaczenie opinii publicznej we współczesnym świecie; odczytuje i interpretuje wyniki wybranego sondażu opinii publicznej.

7. Wyborcy i wybory. Uczeń:

- 1) przedstawia argumenty przemawiające za udziałem w wyborach lokalnych, krajowych i europejskich;
- 2) wymienia zasady demokratycznych wyborów i stosuje je w głosowaniu w szkole;
- 3) wskazuje, czym powinien kierować się obywatel, podejmując decyzje wyborcze;
- 4) krytycznie analizuje ulotki, hasła i spoty wyborcze.

8. Naród i mniejszości narodowe. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, co dla niego oznacza być Polakiem (lub członkiem innej wspólnoty narodowej) i czym obywatelstwo różni się od narodowości;
- 2) wyjaśnia, uwzględniając wielonarodowe tradycje Polski, jaki wpływ na kształtowanie narodu mają wspólne dzieje, kultura, język i tradycja;
- 3) wymienia mniejszości narodowe i etniczne oraz grupy migrantów (w tym uchodźców) żyjące obecnie w Polsce i przedstawia przysługujące im prawa; na podstawie samodzielnie zebranych materiałów charakteryzuje jedną z tych grup (jej historię, kulturę, obecną sytuację);
- 4) wyjaśnia, co to jest Polonia i w jaki sposób Polacy żyjący za granicą podtrzymują swoją więź z ojczyzną.

9. Patriotyzm dzisiaj. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, co łączy człowieka z wielką i małą ojczyzną i omawia te więzi na własnym przykładzie;
- 2) uzasadnia, że można równocześnie być Polakiem, Europejczykiem i członkiem społeczności światowej;
- 3) wyjaśnia, odwołując się do wybranych przykładów, czym według niego jest patriotyzm; porównuje tę postawę z nacjonalizmem, szowinizmem i kosmopolityzmem;

-
- 4) wykazuje, odwołując się do Holokaustu oraz innych zbrodni przeciw ludzkości, do jakich konsekwencji prowadzić może skrajny nacjonalizm;
  - 5) rozważa, odwołując się do historycznych i współczesnych przykładów, w jaki sposób stereotypy i uprzedzenia utrudniają dziś relacje między narodami.
10. Państwo i władza demokratyczna. Uczeń:
- 1) wymienia podstawowe cechy i funkcje państwa; wyjaśnia, czym jest władza państwowa;
  - 2) wskazuje różnice w sytuacji obywatela w ustroju demokratycznym, autorytarnym i totalitarnym;
  - 3) wyjaśnia zasady: większości, pluralizmu i poszanowania praw mniejszości w państwie demokratycznym;
  - 4) wskazuje najważniejsze tradycje demokracji (antyczna, europejska, amerykańska, polska);
  - 5) porównuje demokrację bezpośrednią z przedstawicielską oraz większością z konstytucyjną (liberalną);
  - 6) wyjaśnia, czym są prawa człowieka i uzasadnia ich znaczenie we współczesnej demokracji;
  - 7) rozważa i ilustruje przykładami zalety i słabości demokracji.
11. Rzeczpospolita Polska jako demokracja konstytucyjna. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, co to znaczy, że konstytucja jest najwyższym aktem prawnym w Rzeczypospolitej Polskiej;
  - 2) omawia najważniejsze zasady ustroju Polski (suwerenność narodu, podział władzy, rządy prawa, pluralizm);
  - 3) korzystając z Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej omawia podstawowe prawa i wolności w niej zawarte;
  - 4) wyszukuje w środkach masowego przekazu i analizuje przykład patologii życia publicznego w Polsce.
12. System wyborczy i partyjny. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, jak przeprowadzane są w Polsce wybory prezydenckie i parlamentarne;
  - 2) wskazuje, odwołując się do wybranych przykładów, różnice między systemem dwupartyjnym a systemem wielopartyjnym;
  - 3) wymienia partie polityczne obecne w Sejmie; wskazuje te, które należą do koalicji rządzącej, i te, które pozostają w opozycji.
13. Władza ustawodawcza w Polsce. Uczeń:
- 1) przedstawia zadania i zasady funkcjonowania polskiego parlamentu, w tym sposób tworzenia ustaw;
  - 2) sporządza, na podstawie obserwacji wybranych obrad parlamentu, notatkę prasową o przebiegu tych obrad i przygotowuje krótkie wystąpienie sejmowe w wybranej sprawie.
-

-
14. Władza wykonawcza. Uczeń:
- 1) wskazuje najważniejsze zadania prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej i wyszukuje w środkach masowego przekazu informacje o działaniach urzędującego prezydenta;
  - 2) wyjaśnia, jak powoływany jest i czym zajmuje się rząd polski; podaje nazwisko premiera, wyszukuje nazwiska ministrów i zadania wybranych ministerstw;
  - 3) wymienia zadania administracji rządowej i podaje przykłady jej działań;
  - 4) wyjaśnia, co to jest służba cywilna i jakimi zasadami powinien się kierować urzędnik państwowy.
15. Władza sądownicza. Uczeń:
- 1) przedstawia organy władzy sądowniczej, zasady, wedle których działają sądy (niezawisłość, dwuinstancyjność) i przykłady spraw, którymi się zajmują;
  - 2) wyjaśnia, czym zajmuje się Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu.
16. Samorządy i ich znaczenie. Uczeń:
- 1) uzasadnia potrzebę samorządności w państwie demokratycznym i podaje przykłady działania samorządów zawodowych i samorządów mieszkańców;
  - 2) wyjaśnia, na czym polegają zasady decentralizacji i pomocniczości; odnosi je do przykładów z życia własnego regionu i miejscowości.
17. Gmina jako wspólnota mieszkańców. Uczeń:
- 1) przedstawia podstawowe informacje o swojej gminie, wydarzenia i postaci z jej dziejów;
  - 2) wymienia najważniejsze zadania samorządu gminnego i wykazuje, jak odnosi się to do jego codziennego życia;
  - 3) przedstawia sposób wybierania i działania władz gminy, w tym podejmowania decyzji w sprawie budżetu;
  - 4) nawiązuje kontakt z lokalnymi instytucjami publicznymi i organizacjami pozarządowymi oraz podejmuje współpracę z jedną z nich (w miarę swoich możliwości);
  - 5) pisze podanie, krótki list w sprawie publicznej i wypełnia prosty druk urzędowy;
  - 6) odwiedza urząd gminy i dowiaduje się, w jakim wydziale można załatwić wybrane sprawy.
18. Samorząd powiatowy i wojewódzki. Uczeń:
- 1) przedstawia sposób wybierania samorządu powiatowego i wojewódzkiego oraz ich przykładowe zadania;
  - 2) porównuje – na wybranych przykładach – zakres działania samorządu wojewódzkiego z zakresem działania wojewody;

-
- 3) przygotowuje plakat, folder, stronę internetową lub inny materiał promujący gminę, okolicę lub region.
19. Relacje Polski z innymi państwami. Uczeń:
- 1) przedstawia najważniejsze kierunki polskiej polityki zagranicznej (stosunki z państwami Unii Europejskiej i Stanami Zjednoczonymi, relacje z sąsiadami);
  - 2) charakteryzuje politykę obronną Polski; członkostwo w NATO, udział w międzynarodowych misjach pokojowych i operacjach militarnych;
  - 3) przedstawia relacje Polski z wybranym państwem na podstawie samodzielnie zebranych informacji;
  - 4) wyjaśnia, czym się zajmują ambasady i konsulatory.
20. Integracja europejska. Uczeń:
- 1) przedstawia cele i etapy integracji europejskiej (traktaty rzymskie, traktaty z Maastricht, Nicei, Lizbony);
  - 2) wyjaśnia, czym zajmują się najważniejsze instytucje Unii Europejskiej (Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Parlament Europejski, Komisja Europejska);
  - 3) wyjaśnia, jak w Unii Europejskiej realizowane są zasady pomocniczości i solidarności;
  - 4) wyjaśnia, skąd pochodzą środki finansowe w budżecie unijnym i na co są przeznaczane;
  - 5) wskazuje na mapie członków Unii Europejskiej i uzasadnia swoją opinię na temat jej dalszej integracji i rozszerzania;
21. Polska w Unii Europejskiej. Uczeń:
- 1) przedstawia prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa Unii Europejskiej;
  - 2) wyszukuje informacje na temat korzystania ze środków unijnych przez polskich obywateli, przedsiębiorstwa i instytucje;
  - 3) formułuje i uzasadnia własne zdanie na temat korzyści, jakie niesie ze sobą członkostwo w Unii Europejskiej, odwołując się do przykładów z własnego otoczenia i całego kraju.
22. Współpraca i konflikty międzynarodowe. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, czym zajmuje się ONZ, jej najważniejsze organy (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny) i wybrane organizacje międzynarodowe;
  - 2) wskazuje na mapie miejsca najpoważniejszych konfliktów międzynarodowych; omawia przebieg i próby rozwiązania jednego z nich.
23. Problemy współczesnego świata. Uczeń:
- 1) porównuje sytuację w państwach globalnego Południa i globalnej Północy i wyjaśnia na przykładach, na czym polega ich współzależność;
-

- 2) uzasadnia potrzebę pomocy humanitarnej i angażuje się (w miarę swoich możliwości) w działania instytucji (także pozarządowych), które ją prowadzą;
  - 3) wyjaśnia, odwołując się do przykładów, na czym polega globalizacja w sferze kultury, gospodarki i polityki; ocenia jej skutki;
  - 4) rozważa, jak jego zachowania mogą wpływać na życie innych ludzi na świecie (np. oszczędzanie wody i energii, przemyślane zakupy);
  - 5) ocenia sytuację imigrantów i uchodźców we współczesnym świecie;
  - 6) wyjaśnia, co to jest terroryzm i w jaki sposób próbuje się go zwalczać.
24. Praca i przedsiębiorczość. Uczeń:
- 1) wyjaśnia na przykładach z życia własnej rodziny, miejscowości i całego kraju, w jaki sposób praca i przedsiębiorczość pomagają w zaspokajaniu potrzeb ekonomicznych;
  - 2) przedstawia cechy i umiejętności człowieka przedsiębiorczego; bierze udział w przedsięwzięciach społecznych, które pozwalają je rozwijać;
  - 3) stosuje w praktyce podstawowe zasady organizacji pracy (ustalenie celu, planowanie, podział zadań, harmonogram, ocena efektów).
25. Gospodarka rynkowa. Uczeń:
- 1) przedstawia podmioty gospodarcze (gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa, państwo) i związki między nimi;
  - 2) podaje przykłady racjonalnego i nieracjonalnego gospodarowania; stosuje zasady racjonalnego gospodarowania w odniesieniu do własnych zasobów (np. czasu, pieniędzy);
  - 3) charakteryzuje gospodarkę rynkową (prywatna własność, swoboda gospodarowania, konkurencja, dążenie do zysku, przedsiębiorczość);
  - 4) wyjaśnia działanie prawa podaży i popytu oraz ceny jako regulatora rynku; analizuje rynek wybranego produktu i wybranej usługi.
26. Gospodarstwo domowe. Uczeń:
- 1) wyjaśnia na przykładach, jak funkcjonuje gospodarstwo domowe;
  - 2) wymienia główne dochody i wydatki gospodarstwa domowego; układa jego budżet;
  - 3) przygotowuje budżet konkretnego przedsięwzięcia z życia ucznia, klasy, szkoły; rozważa wydatki i źródła ich finansowania;
  - 4) wyjaśnia, jakie prawa mają konsumenci i jak mogą ich dochodzić.
27. Pieniądz i banki. Uczeń:
- 1) przedstawia na przykładach funkcje i formy pieniądza w gospodarce rynkowej;
  - 2) wyjaśnia, czym zajmują się: bank centralny, banki komercyjne, giełda papierów wartościowych;

-
- 3) wyszukuje i zestawia ze sobą oferty różnych banków (konta, lokaty, kredyty, fundusze inwestycyjne); wyjaśnia, na czym polega oszczędzanie i inwestowanie.
28. Gospodarka w skali państwa. Uczeń:
- 1) wyjaśnia terminy: produkt krajowy brutto, wzrost gospodarczy, inflacja, recesja; interpretuje dane statystyczne na ten temat;
  - 2) wymienia najważniejsze dochody i wydatki państwa; wyjaśnia, co to jest budżet państwa;
  - 3) przedstawia główne rodzaje podatków w Polsce (PIT, VAT, CIT) i oblicza wysokość podatku PIT na podstawie konkretnych danych.
29. Przedsiębiorstwo i działalność gospodarcza. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, na czym polega prowadzenie indywidualnej działalności gospodarczej;
  - 2) wyjaśnia, jak działa przedsiębiorstwo, i oblicza na prostym przykładzie przychód, koszty, dochód i zysk;
  - 3) wskazuje główne elementy działań marketingowych (produkt, cena, miejsce, promocja) i wyjaśnia na przykładach ich znaczenie dla przedsiębiorstwa i konsumentów;
  - 4) przedstawia główne prawa i obowiązki pracownika; wyjaśnia, czemu służą ubezpieczenia społeczne i zdrowotne.
30. Wybór szkoły i zawodu. Uczeń:
- 1) planuje dalszą edukację (w tym wybór szkoły ponadgimnazjalnej), uwzględniając własne preferencje i predyspozycje;
  - 2) wyszukuje informacje o możliwościach zatrudnienia na lokalnym, regionalnym i krajowym rynku pracy (urzędy pracy, ogłoszenia, Internet);
  - 3) sporządza życiorys i list motywacyjny;
  - 4) wskazuje główne przyczyny bezrobocia w swojej miejscowości, regionie i Polsce; ocenia jego skutki.
31. Etyka w życiu gospodarczym. Uczeń:
- 1) przedstawia zasady etyczne, którymi powinni się kierować pracownicy i pracodawcy; wyjaśnia, na czym polega społeczna odpowiedzialność biznesu;
  - 2) podaje przykłady zjawisk z szarej strefy w gospodarce i poddaje je ocenie;
  - 3) wyjaśnia mechanizm korupcji i ocenia skutki tego zjawiska dla gospodarki.
-

PODSTAWA PROGRAMOWA PRZEDMIOTU WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

IV etap edukacyjny – zakres podstawowy

I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.

Uczeń znajduje i wykorzystuje informacje na temat sposobu, w jaki prawo reguluje życie obywateli; wyraża własne zdanie w wybranych sprawach na różnych forach publicznych i uzasadnia je; jest otwarty na odmienne poglądy; gromadzi i wykorzystuje informacje potrzebne do zaplanowania dalszej nauki i kariery zawodowej.

II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.

Uczeń rozpoznaje prawne aspekty codziennych problemów życiowych i szuka ich rozwiązania.

III. Współdziałanie w sprawach publicznych.

Uczeń współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich; sprawnie korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego; zna i stosuje zasady samoorganizacji i samopomocy.

IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.

Uczeń wyjaśnia znaczenie prawa dla funkcjonowania demokratycznego państwa i rozpoznaje przypadki jego łamania.

V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń opisuje sposób i zakres działania organów władzy sądowniczej oraz organów ścigania w Rzeczypospolitej Polskiej.

VI. Znajomość praw człowieka i sposobów ich ochrony.

Uczeń wyjaśnia podstawowe prawa człowieka, rozpoznaje przypadki ich naruszania i wie, jak można je chronić.

1. Młody obywatel w urzędzie. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, jak nabywa się obywatelstwo polskie i unijne;
- 2) ustala, w jakim urzędzie i w jaki sposób uzyskuje się dowód osobisty, paszport, prawo jazdy, jak rejestruje się motocykl i samochód;
- 3) podaje formalne warunki, jakie spełnić musi obywatel, by wziąć udział w wyborach;
- 4) uzyskuje informację publiczną na zadany temat w odpowiednim urzędzie;
- 5) wyjaśnia, co może zrobić obywatel, gdy nie zgadza się z decyzją urzędu;
- 6) sporządza urzędowy wniosek, skargę i odwołanie.

Cele kształcenia – wymagania ogólne

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

2. Prawo i sądy. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, co to jest prawo i czym różnią się normy prawne od norm religijnych, moralnych i obyczajowych;
- 2) wymienia podstawowe zasady prawa (prawo nie działa wstecz, domniemanie niewinności, nie ma winy bez prawa, niezajomość prawa szkodzi) i wyjaśnia konsekwencje ich łamania;
- 3) wymienia źródła prawa; znajduje wskazany akt prawny i interpretuje proste przepisy prawne;
- 4) wyjaśnia różnice między prawem cywilnym, karnym i administracyjnym; wskazuje, w jakim kodeksie można znaleźć przepisy dotyczące konkretnej sprawy;
- 5) uzasadnia potrzebę niezależności i niezawisłości sędziów;
- 6) przedstawia uczestników i przebieg procesu sądowego: cywilnego i karnego; uzasadnia znaczenie mediacji;
- 7) wymienia główne prawa, jakie przysługują ofierze, sprawcy i świadkowi przestępstwa;
- 8) pisze pozew w wybranej sprawie cywilnej i zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa (według wzoru).

3. Bezpieczeństwo. Uczeń:

- 1) charakteryzuje najważniejsze zadania prokuratury i policji;
- 2) przedstawia uprawnienia policjantów i innych służb porządkowych; rozpoznaje przejawy ich naruszania;
- 3) nawiązuje kontakt (osobisty, telefoniczny lub mailowy) z funkcjonariuszem policji (np. dzielnicowym) i na podstawie uzyskanych informacji sporządza notatkę lub wykres dotyczący przestępczości w swojej okolicy;
- 4) wymienia przestępstwa, których ofiarą najczęściej padają młodzi ludzie; wie, jak można próbować ich uniknąć i przestrzega zasad bezpiecznego zachowania się w sytuacji zagrożenia;
- 5) wyjaśnia, na jakich zasadach nieletni odpowiadają za popełnienie przestępstwa (środki wychowawcze i poprawcze);
- 6) przedstawia przepisy prawne dotyczące sprzedaży i konsumpcji alkoholu, papierosów i narkotyków i wskazuje na konsekwencje ich łamania.

4. Edukacja i praca w Polsce i Unii Europejskiej. Uczeń:

- 1) wymienia prawa i obowiązki ucznia; wyszukuje gwarantujące je przepisy prawa oświatowego (np. w ustawie, statucie szkoły) oraz przepisy zawarte w innych aktach prawnych (np. w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej);
- 2) rozpoznaje przypadki naruszania praw ucznia i w razie potrzeby podejmuje odpowiednie kroki w celu ich ochrony;
- 3) omawia na wybranych przykładach zasady przyjmowania do szkół wyższych;

-
- 4) przedstawia warunki podejmowania przez młodych Polaków nauki w Unii Europejskiej oraz wyszukuje informacje na ten temat odnoszące się do wybranego państwa;
  - 5) wyjaśnia, co wynika z wejścia Polski do strefy Schengen; zna zasady bezpiecznego podróżowania po Europie i świecie (unikanie ryzyka, postępowanie w razie kradzieży lub wypadku, możliwości uzyskania pomocy, w tym opieki zdrowotnej);
  - 6) wyjaśnia, jakie możliwości zarabiania mają młodzi ludzie, jakie umowy mogą zawierać i jakie są zasady opodatkowania ich dochodów;
  - 7) omawia ogólne zasady podejmowania pracy i zakładania własnych przedsiębiorstw w Unii Europejskiej (na podstawie informacji z Internetu); sporządza Europass-CV.
5. Prawa człowieka. Uczeń:
- 1) przedstawia krótko historię praw człowieka i ich generacje; wymienia najważniejsze dokumenty z tym związane;
  - 2) wymienia podstawowe prawa i wolności człowieka; wyjaśnia, co oznacza, że są one powszechne, przyrodzone i niezbywalne;
  - 3) podaje najważniejsze postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Konwencji o Prawach Dziecka;
  - 4) znajduje w środkach masowego przekazu (w tym w Internecie) informacje o przypadkach łamania praw człowieka na świecie;
  - 5) bierze udział w debacie klasowej, szkolnej lub internetowej na temat wolności słowa lub innych praw i wolności;
  - 6) wyjaśnia, na czym polegają: prawo do prywatności, w tym do ochrony danych osobowych i prawa obywatela w kontaktach z mediami.
6. Ochrona praw i wolności. Uczeń:
- 1) przedstawia główne środki ochrony praw i wolności w Polsce;
  - 2) opisuje sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka; pisze prostą skargę do jednego z nich (według wzoru);
  - 3) uzasadnia znaczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu;
  - 4) przedstawia na przykładach działania podejmowane przez ludzi i organizacje pozarządowe broniące praw człowieka; w miarę swoich możliwości włącza się w wybrane działania (np. podpisuje apel, prowadzi zbiórkę darów);
  - 5) rozpoznaje przejawy rasizmu, szowinizmu, antysemityzmu i ksenofobii; uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się im oraz przedstawia możliwości zaangażowania się w wybrane działania na rzecz równości i tolerancji;
  - 6) znajduje informacje o naruszaniu praw człowieka w wybranej dziedzinie (np. prawa kobiet, prawa dziecka, wolność wyznania, prawo do edukacji, prawa humanitarne) i projektuje działania, które mogą temu zaradzić.
-

**Cele kształcenia
– wymagania
ogólne**

**PODSTAWA PROGRAMOWA PRZEDMIOTU
WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE**

IV etap edukacyjny – zakres rozszerzony

I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.

Uczeń znajduje i wykorzystuje informacje na temat życia publicznego, krytycznie je analizuje, samodzielnie wyciąga wnioski; wyraża i uzasadnia własne zdanie w wybranych sprawach w formie ustnej i pisemnej na różnych forach publicznych; przedstawia i uzasadnia poglądy odmienne od własnych.

II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.

Uczeń rozpoznaje problemy w skali lokalnej, krajowej, europejskiej i globalnej oraz szuka ich rozwiązania; rozumie złożoność problemów społecznych i politycznych; dostrzega perspektywy różnych uczestników życia publicznego.

III. Współdziałanie w sprawach publicznych.

Uczeń współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich; sprawnie korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego; zna i stosuje zasady samoorganizacji i samopomocy.

IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.

Uczeń wyjaśnia demokratyczne zasady i procedury oraz stosuje je w codziennym życiu; charakteryzuje demokrację na tle innych ustrojów, ocenia działanie instytucji demokratycznych w Polsce i na świecie; ocenia rolę stowarzyszeń i organizacji obywatelskich oraz różnych form aktywności obywateli w funkcjonowaniu współczesnej demokracji.

V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń opisuje sposób działania władz publicznych i innych podmiotów życia publicznego; wykorzystuje swoją wiedzę o zasadach demokracji i ustroju Polski do interpretacji i oceny wydarzeń w życiu społecznym i politycznym; przedstawia prawa i obowiązki obywatela Rzeczypospolitej Polskiej; rozumie znaczenie prawa i praw człowieka w codziennym życiu obywatela oraz rozpoznaje przypadki ich łamania.

VI. Dostrzeganie współzależności we współczesnym świecie.

Uczeń przedstawia związki między swoim życiem a sytuacją społeczności lokalnej, sytuacją Polski, Europy i świata; wyjaśnia złożoność zjawisk społecznych, politycznych, ekonomicznych i kulturowych; uwzględnia perspektywę globalną w interpretacji tych zjawisk.

1. Życie zbiorowe i jego reguły. Uczeń:
  - 1) charakteryzuje wybrane zbiorowości, społeczności, wspólnoty, społeczeństwa, ze względu na obowiązujące w nich reguły i więzi;
  - 2) podaje przykłady norm i instytucji społecznych; charakteryzuje ich funkcje w życiu społecznym;
  - 3) wyjaśnia, co to jest anomia, omawia jej przyczyny i skutki;
  - 4) omawia na przykładach źródła i mechanizmy konfliktów społecznych oraz sposoby ich rozwiązywania.
2. Socjalizacja i kontrola społeczna. Uczeń:
  - 1) porównuje modele socjalizacji charakterystyczne dla własnej grupy wiekowej i pokolenia rodziców;
  - 2) opisuje przejawy kontroli społecznej w życiu codziennym;
  - 3) wyjaśnia na przykładach, w jaki sposób dochodzi do stygmatyzacji społecznej i jakie mogą być jej skutki.
3. Grupa społeczna. Uczeń:
  - 1) przedstawia cechy i funkcjonowanie małej grupy społecznej (liczebność, więź, trwałość, role grupowe, wspólne wartości i cele, poczucie odrębności, współdziałanie);
  - 2) omawia na przykładach różne rodzaje grup i wyjaśnia funkcjonowanie wskazanej grupy;
  - 3) wyjaśnia znaczenie grup odniesienia pozytywnego i negatywnego w procesie socjalizacji;
  - 4) opisuje swoiste cechy współczesnej rodziny jako grupy społecznej; porównuje i ilustruje przykładami różne modele rodziny.
4. Struktura społeczna. Uczeń:
  - 1) opisuje strukturę klasowo-warstwową polskiego społeczeństwa i swojej społeczności lokalnej;
  - 2) porównuje skalę nierówności społecznych w Polsce i wybranym państwie, wyjaśniając związek między nierównościami społecznymi a nierównością szans życiowych;
  - 3) podaje przykłady i wyjaśnia uwarunkowania pionowej i poziomej ruchliwości społecznej;
  - 4) opisuje mechanizm i skutki społecznego wykluczenia oraz sposoby przeciwdziałania temu zjawisku;
  - 5) charakteryzuje wybrane problemy życia społecznego w Polsce (w tym sytuację młodych ludzi); rozważa możliwości ich rozwiązania.
5. Zmiana społeczna. Uczeń:
  - 1) charakteryzuje historyczne formy organizacji społeczeństwa (pierwotne, tradycyjne, przemysłowe, postindustrialne);
  - 2) omawia cechy współczesnego społeczeństwa zachodniego (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe, informacyjne);

-
- 3) analizuje sposoby adaptacji do zmiany społecznej na podstawie własnych obserwacji i tekstów kultury;
  - 4) przedstawia i ocenia dwie drogi zmiany społecznej: rewolucję i reformę;
  - 5) charakteryzuje wybrany ruch społeczny, np.: Solidarność, ruch niepodległościowy non-violence Mahatmy Gandhiego, ruch praw obywatelskich Martina L. Kinga, ruch na rzecz ochrony środowiska naturalnego, ruch emancypacji kobiet.
6. Naród, ojczyzna i mniejszości narodowe. Uczeń:
- 1) przedstawia dwie koncepcje narodu: etniczno-kulturową i polityczną;
  - 2) omawia czynniki sprzyjające asymilacji oraz służące zachowaniu tożsamości narodowej;
  - 3) charakteryzuje postawy współczesnych Polaków wobec ojczyzny i narodu;
  - 4) charakteryzuje mniejszości narodowe, etniczne i grupy imigrantów żyjące w Polsce (liczebność, historia, kultura, religia itp.); wymienia prawa, które im przysługują;
  - 5) rozpoznaje przejawy ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu i uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom.
7. Procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, dlaczego i w jakim zakresie doszło do integracji narodów w świecie zachodnim;
  - 2) porównuje różne modele polityki wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów;
  - 3) wyjaśnia, dlaczego w Europie integracja imigrantów z państw pozaeuropejskich rodzi trudności; ocenia sytuację imigrantów w Polsce;
  - 4) omawia na przykładach przyczyny i sposoby rozwiązywania długotrwałych konfliktów między narodami;
  - 5) omawia przyczyny i skutki konfliktów społecznych w państwach Afryki, Azji, Ameryki Południowej i Środkowej.
8. Kultura i pluralizm kulturowy. Uczeń:
- 1) rozróżnia normatywne i opisowe pojęcie kultury;
  - 2) wskazuje specyficzne cechy kultury wysokiej, masowej, narodowej i ludowej;
  - 3) rozpoznaje najważniejsze cechy kultury wskazanej społeczności;
  - 4) określa znaczenie religii w polskiej kulturze; charakteryzuje religijność współczesnych Polaków;
  - 5) ocenia wpływ kontrkultury na życie społeczne;
  - 6) wyjaśnia, na czym polega i skąd się bierze pluralizm kulturowy współczesnego społeczeństwa; analizuje konsekwencje tego zjawiska;
-

-
- 7) rozróżnia tolerancję od akceptacji; ocenia ich znaczenie dla życia społecznego;
  - 8) charakteryzuje subkultury młodzieżowe w Polsce i Europie.
  9. Współczesne spory światopoglądowe. Uczeń:
    - 1) rozpatruje argumenty przemawiające za swobodą prowadzenia badań genetycznych oraz ich prawnym zakazem;
    - 2) rozważa racje stron sporów o dopuszczalność aborcji i eutanazji;
    - 3) uzasadnia traktowanie kary jako odpłaty lub jako sposobu resocjalizacji; formułuje własne stanowisko w tej sprawie;
    - 4) rozważa argumenty i kontrargumenty stron sporu o przyznanie mniejszościom seksualnym takich samych praw, jakie mają osoby heteroseksualne;
    - 5) rozpatruje racje stron innych aktualnych sporów światopoglądowych i formułuje swoje stanowisko w danej sprawie.
  10. Edukacja w XXI w. Uczeń:
    - 1) przedstawia rolę szkoły i edukacji nieformalnej we współczesnym społeczeństwie informacyjnym;
    - 2) wskazuje działania, które mogą podejmować państwo, władze samorządowe oraz organizacje społeczne, by zwiększyć równość szans w dostępie do edukacji;
    - 3) wyjaśnia zależność między systemem edukacyjnym a rynkiem pracy; wskazuje przykłady ich niedopasowania;
    - 4) wyjaśnia, w jaki sposób można podnosić lub zmieniać swoje kwalifikacje zawodowe i dlatego uczenie się przez całe życie jest jednym z warunków sukcesu w karierze zawodowej.
  11. Obywatel i obywatelstwo. Uczeń:
    - 1) przedstawia procedury nabywania i zrzekania się polskiego obywatelstwa;
    - 2) wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości;
    - 3) wymienia konstytucyjne obowiązki obywateli Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnia znaczenie postaw i cnót obywatelskich (troska o dobro wspólne, odpowiedzialność, aktywność, solidarność, odwaga cywilna, roztropność, tolerancja);
    - 4) wyjaśnia, na czym polega nieposłuszeństwo obywatelskie i jakie niesie ze sobą dylematy; podaje jego historyczne i współczesne przykłady.
  12. Społeczeństwo obywatelskie. Uczeń:
    - 1) przedstawia filozoficzny rodowód koncepcji społeczeństwa obywatelskiego (John Locke, Georg Hegel, Alexis de Tocqueville);
    - 2) wymienia podmioty społeczeństwa obywatelskiego;
    - 3) wyjaśnia, jak powstaje i jakie znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego ma kapitał społeczny (zaufanie, sieci współpracy i system efektywnych norm);
-

-
- 4) opisuje formy aktywności obywateli w ramach społeczności lokalnej, regionu, państwa oraz na poziomie globalnym; w miarę możliwości uczestniczy w wybranym działaniu;
  - 5) uzasadnia znaczenie swobody zrzeszania się dla jakości życia publicznego;
  - 6) przedstawia zasady zakładania i funkcjonowania stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego w Polsce;
  - 7) opracowuje według wzoru projekt statutu stowarzyszenia (nazwa, siedziba, członkowie, władze, majątek, zasady zmiany statutu i rozwiązywania stowarzyszenia);
  - 8) charakteryzuje lokalne organizacje pozarządowe.
13. Opinia publiczna. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, jak kształtuje się opinia publiczna i jakie są sposoby jej wyrażania;
  - 2) wskazuje przykłady wpływu opinii publicznej na decyzje polityczne;
  - 3) odczytuje i interpretuje tabele i wykresy prezentujące wyniki badania opinii publicznej;
  - 4) przeprowadza w najbliższym otoczeniu minisondaż opinii publicznej na wskazany temat, interpretuje jego wyniki;
  - 5) analizuje wybraną kampanię społeczną z punktu widzenia jej celów, sposobów realizacji i skuteczności;
  - 6) wyjaśnia, na czym polega specyfika marketingu społecznego; opracowuje projekt akcji społecznej w wybranej sprawie i w miarę możliwości go realizuje.
14. Środki masowego przekazu. Uczeń:
- 1) opisuje funkcje mediów w państwie demokratycznym i niedemokratycznym (na wybranych przykładach);
  - 2) uzasadnia znaczenie niezależności i pluralizmu mediów; ocenia skutki ich ograniczania;
  - 3) wyjaśnia, jakimi zasadami etycznymi powinny się kierować media i ocenia przykłady kontrowersyjnych działań dziennikarzy i mediów;
  - 4) wyjaśnia, na czym polega zasada wolności słowa, i wskazuje na przypadki jej nadużycia;
  - 5) przedstawia najważniejsze media w Polsce i na świecie (odbiorcy, zasięg, forma przekazu, orientacja ideologiczna, typ własności); charakteryzuje wybrane media lokalne;
  - 6) charakteryzuje prasę wielkonakładową i ocenia jej rolę w debacie publicznej;
  - 7) krytycznie analizuje przekazy medialne, oceniając ich wiarygodność i bezstronność oraz odróżniając informacje od komentarzy;
  - 8) ocenia zasoby Internetu z punktu widzenia rzetelności i wiarygodności informacyjnej; świadomie i krytycznie odbiera zawarte w nich treści.
-

15. Demokracja – zasady i procedury. Uczeń:

- 1) opisuje wartości będące fundamentem współczesnej demokracji; podaje różne sposoby rozumienia wolności, równości i sprawiedliwości;
- 2) rozważa, w jakim stopniu demokracja sprzyja pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów;
- 3) charakteryzuje główne fazy kształtowania się systemu demokratycznego;
- 4) opisuje polskie tradycje demokratyczne (parlamentaryzm I Rzeczypospolitej, Konstytucja 3 maja, II Rzeczpospolita);
- 5) wyjaśnia, jak są przeprowadzane i jaką rolę odgrywają wybory we współczesnej demokracji;
- 6) wyjaśnia, czym jest referendum; rozważa, jak we współczesnym państwie można realizować inne formy demokracji bezpośredniej;
- 7) rozpoznaje przejawy łamania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym – w państwie, społeczności lokalnej i życiu szkoły.

16. Polityka, ideologie, doktryny i programy polityczne. Uczeń:

- 1) przedstawia różne rozumienia pojęcia „polityka”;
- 2) charakteryzuje kulturę polityczną współczesnej Polski (normy, formy komunikacji, poziom partycypacji, natężenie konfliktów);
- 3) analizuje wybrane konflikty wartości i interesów ujawniające się w debacie publicznej w Polsce;
- 4) opisuje przebieg debaty publicznej na wybrany temat, korzystając z różnych źródeł informacji; ocenia jakość argumentacji jej stron, formułuje własne stanowisko;
- 5) charakteryzuje ideologie totalitarne (komunizm, nazizm), odwołując się do przykładów historycznych;
- 6) charakteryzuje najważniejsze współczesne doktryny polityczne (chrześcijańska demokracja, konserwatyzm, liberalizm, nacjonalizm, socjaldemokracja, socjalizm);
- 7) przeprowadza krytyczną analizę programów i innych materiałów wyborczych partii politycznych, ze względu na zawartość merytoryczną i formę przekazu.

17. Systemy partyjne. Uczeń:

- 1) charakteryzuje system monopartyjny, dwupartyjny i wielopartyjny;
- 2) porównuje funkcje partii politycznych w państwach demokratycznych i niedemokratycznych;
- 3) przedstawia system partyjny wybranego przez siebie państwa (do wyboru spośród Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji i Stanów Zjednoczonych) na podstawie samodzielnie zebranych wiadomości;
- 4) opisuje podstawowe zasady ordynacji większościowej i proporcjonalnej w powiązaniu z systemem dwupartyjnym i wielopartyjnym;

-
- 5) wyjaśnia znaczenie progu wyborczego dla reprezentatywności wyborów i tworzenia rządzącej koalicji;
  - 6) analizuje argumenty na rzecz ordynacji większościowej i proporcjonalnej.
18. Instytucja państwa. Uczeń:
- 1) wyjaśnia na przykładach relacje między narodem a państwem;
  - 2) charakteryzuje zjawisko legitymizacji władzy, odnosząc teorię Maxa Webera do historycznych i współczesnych przykładów;
  - 3) opisuje najważniejsze teorie genezy państwa (Arystotelesa, teistyczna, umowy społecznej, podboju, marksistowska);
  - 4) odróżnia suwerenność zewnętrzną od suwerenności wewnętrznej.
19. Modele ustrojowe państw demokratycznych. Uczeń:
- 1) podaje cechy charakterystyczne różnych modeli ustrojowych państw demokratycznych; wyjaśnia, jaki model funkcjonuje w Polsce;
  - 2) charakteryzuje krótko ustroje polityczne Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Włoch i Rosji, na podstawie samodzielnie zebranych informacji;
  - 3) przedstawia zasady odpowiedzialności konstytucyjnej i politycznej; wskazuje, kto im podlega;
  - 4) opisuje współczesne modele stosunków między władzą świecką a władzą duchowną (uprzywilejowanie głównego wyznania, państwo ateistyczne, państwo neutralne światopoglądowo);
  - 5) omawia przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące relacji państwo-Kościół; podaje najważniejsze postanowienia konkordatu.
20. Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym. Uczeń:
- 1) wymienia i ilustruje przykładami funkcje władzy ustawodawczej;
  - 2) zarysowuje główne funkcje izby wyższej i niższej parlamentów w wybranych państwach (w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Niemczech); podaje przykłady państw z parlamentem jednoizbowym;
  - 3) ocenia zasadność immunitetu parlamentarnego; odróżnia jego formy (immunitet formalny, materialny);
  - 4) wyjaśnia terminy: sesja plenarna, komisja parlamentarna, kworum, interpelacja, zapytanie poselskie;
  - 5) przedstawia procedurę tworzenia prawa przez parlament;
  - 6) opisuje mechanizm tworzenia koalicji rządowej; wyjaśnia rolę opozycji w pracy parlamentu.
21. Władza wykonawcza w państwie demokratycznym. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, jaką rolę we współczesnych państwach może pełnić głowa państwa; podaje przykłady urzędujących głów państw (monarchów i prezydentów);
-

-
- 2) charakteryzuje kompetencje rządu w państwie demokratycznym i relacje między rządem a głową państwa.
22. Współczesna demokracja w Polsce i na świecie – problemy i zagrożenia. Uczeń:
- 1) rozważa problemy polityki bezpieczeństwa socjalnego;
  - 2) rozpoznaje przejawy populizmu i wyjaśnia, dlaczego stanowi on zagrożenie dla demokracji;
  - 3) omawia na przykładach patologie życia publicznego (np. korupcja, nepotyzm, klientelizm) i wyjaśnia, dlaczego wpływają one destrukcyjnie na życie publiczne;
  - 4) wyjaśnia, dlaczego tak wielu obywateli nie uczestniczy w życiu politycznym, i przedstawia sposoby zwiększania poziomu partycypacji;
  - 5) przedstawia sposoby, jakimi partie polityczne walczą o elektorat, i ocenia te działania według standardów demokracji;
  - 6) wyjaśnia, jaką rolę w państwie demokratycznym pełnią ruchy obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji.
23. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:
- 1) przedstawia konstytucyjne zasady ustroju państwa;
  - 2) wyjaśnia konstytucyjne pojęcie suwerenności;
  - 3) wyjaśnia relację między prawem międzynarodowym (w tym unijnym) a prawem krajowym;
  - 4) omawia postanowienia dotyczące rodzajów stanów nadzwyczajnych i warunków ich wprowadzania;
  - 5) przedstawia procedurę zmiany Konstytucji.
24. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:
- 1) wymienia kompetencje Sejmu i Senatu w państwie i przedstawia znaczenie obu izb oraz Zgromadzenia Narodowego w systemie władz Rzeczypospolitej Polskiej;
  - 2) określa sytuacje, w jakich może dojść do skrócenia kadencji Sejmu;
  - 3) podaje przykłady stosowania w procedurze legislacyjnej polskiego parlamentu większości zwykłej, bezwzględnej i kwalifikowanej;
  - 4) wyjaśnia szczególny charakter procedury uchwalania ustawy budżetowej.
25. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:
- 1) określa główne kompetencje prezydenta w relacjach z parlamentem, rządem, władzą sądową, a także sposób sprawowania władzy w zakresie bezpieczeństwa państwa i polityki zagranicznej;
  - 2) wyjaśnia różnice między ordynacjami wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Polsce;
  - 3) wyjaśnia, w jakich okolicznościach prezydent może być zawieszony lub usunięty z urzędu.
-

-
26. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:
- 1) przedstawia konstytucyjne procedury powoływania i odwoływania rządu, zmiany rządu i zmiany ministrów;
  - 2) porównuje sytuację rządów mniejszościowych i większościowych ze względu na możliwości działania;
  - 3) rozpoznaje urzędy należące do administracji rządowej; określa kompetencje i procedurę powoływania wojewody;
  - 4) wyjaśnia, podając przykłady, czym zajmuje się administracja zespolona i niezespolona;
  - 5) ocenia funkcjonowanie służby cywilnej w Polsce.
27. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego. Uczeń:
- 1) omawia kompetencje Najwyższej Izby Kontroli i ocenia jej znaczenie dla funkcjonowania instytucji publicznych;
  - 2) przedstawia uprawnienia i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich;
  - 3) opisuje procedurę lustracyjną i wskazuje kategorie osób, które jej podlegają;
  - 4) odwołując się do wybranych przykładów, charakteryzuje zadania Instytutu Pamięci Narodowej;
  - 5) wymienia podstawowe zadania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Urzędu Kontroli Elektronicznej.
28. Samorząd terytorialny w Polsce. Uczeń:
- 1) omawia formy demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej w samorządach terytorialnych; opisuje instytucję referendum lokalnego;
  - 2) przedstawia zadania i kompetencje samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego;
  - 3) wyjaśnia, jakie są źródła dochodów samorządów (dochody własne, dotacje, subwencje) i jak jest uchwalany budżet gminy;
  - 4) znajduje i analizuje informacje na temat dochodów i wydatków własnej gminy;
  - 5) opisuje uprawnienia nadzorcze premiera i wojewody wobec samorządów terytorialnych;
  - 6) rozważa problemy oraz perspektywy rozwoju własnej gminy, powiatu lub regionu na podstawie samodzielnie zebranych materiałów.
29. Prawo. Uczeń:
- 1) wyjaśnia zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym;
  - 2) rozpoznaje rodzaje prawa (międzynarodowe, krajowe, miejscowe; prywatne, publiczne; materialne, formalne; cywilne, karne, administracyjne);

-
- 3) rozróżnia źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych (prawo: zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne).
30. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej. Uczeń:
- 1) opisuje źródła prawa w Polsce oraz hierarchię aktów prawnych;
  - 2) wyjaśnia, na czym polega praworządność i jakie zasady oraz instytucje stoją na jej straży;
  - 3) wskazuje gałęzie prawa i kodeksy, w których szukać należy odpowiednich przepisów;
  - 4) wyjaśnia, w jaki sposób realizuje się w Polsce zasadę niezależności sądów i niezawisłości sędziego;
  - 5) przedstawia różnicę między sędziami a ławnikami.
31. Sądy i Trybunały. Uczeń:
- 1) przedstawia sposób powoływania i zadania Sądu Najwyższego, Trybunału Konstytucyjnego i Trybunału Stanu;
  - 2) omawia sposób działania Trybunału Konstytucyjnego, odwołując się do przykładów rozstrzygniętych przez niego spraw; ocenia znaczenie skargi konstytucyjnej dla funkcjonowania państwa prawa;
  - 3) przedstawia strukturę sądownictwa w Polsce i wyjaśnia, jaką rolę odgrywają w niej Sąd Najwyższy i Krajowa Rada Sądownictwa.
32. Prawo cywilne i rodzinne. Uczeń:
- 1) rozpoznaje sprawy regulowane przez prawo cywilne: rzeczowe, zobowiązań, rodzinne, spadkowe i handlowe;
  - 2) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa cywilnego (osoba fizyczna, osoba prawna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, odpowiedzialność cywilna);
  - 3) opisuje podstawowe zasady postępowania cywilnego (rozpoznawczego: procesowego oraz nieprocesowego i egzekucyjnego) oraz sposoby zaskarżania orzeczeń;
  - 4) analizuje małżeństwo jako instytucję prawną (warunki zawarcia, prawa i obowiązki małżonków, wspólnota majątkowa, rozwód, separacja, małżeństwo a konkubinat);
  - 5) wyjaśnia, na czym polega władza rodzicielska oraz jakie prawa i obowiązki mają dzieci.
33. Prawo karne. Uczeń:
- 1) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa karnego (odpowiedzialność karna, przestępstwo a wykroczenie, zbrodnia i występki, zasada domniemania niewinności);
  - 2) opisuje przebieg postępowania karnego oraz uczestniczące w nim organy i strony; podaje przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i prywatnego, wyjaśnia rolę oskarżyciela posiłkowego;
-

-
- 3) przedstawia kary i środki karne obowiązujące w polskim prawie oraz prawa przysługujące ofierze, oskarżonemu i świadkowi;
  - 4) podaje zasady wnoszenia apelacji i kasacji w sprawach karnych.
34. Prawo administracyjne. Uczeń:
- 1) odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy akt administracyjny jest ważny;
  - 2) przedstawia strukturę sądownictwa administracyjnego; opisuje przebieg postępowania administracyjnego;
  - 3) wyjaśnia, jak odwołać się od decyzji i postanowień organów administracyjnych (odwołanie, zażalenie, skarga do wojewódzkiego sądu administracyjnego, skarga kasacyjna do Naczelnego Sądu Administracyjnego).
35. Obywatel wobec prawa. Uczeń:
- 1) odnajduje w odpowiednim akcie prawnym przepis dotyczący wybranego kazusu prawnego i interpretuje go;
  - 2) wskazuje, do jakich instytucji i osób można się zwrócić o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach;
  - 3) pisze fikcyjny pozew w sprawie cywilnej, zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa i odwołanie od decyzji administracyjnej (według wzorów).
36. Prawa człowieka. Uczeń:
- 1) przedstawia ideę oraz historyczny rodowód praw człowieka;
  - 2) przedstawia argumenty na rzecz uniwersalności praw człowieka i analizuje zastrzeżenia formułowane przez jej przeciwników;
  - 3) rozróżnia prawa i wolności osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, społeczne i kulturalne; wskazuje, do której generacji należą poszczególne prawa;
  - 4) rozważa, odwołując się do historycznych i współczesnych przykładów, dlaczego dochodzi do łamania praw człowieka na wielką skalę przez reżimy autorytarne.
37. Ochrona praw człowieka w Polsce. Uczeń:
- 1) przedstawia prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wymienia środki i mechanizmy ich ochrony w Polsce;
  - 2) rozważa dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo;
  - 3) odnosi przedstawiane w mediach przypadki naruszenia praw lub wolności w Polsce do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
  - 4) analizuje stan przestrzegania praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych;
  - 5) przygotowuje opracowanie na temat naruszania i ochrony praw człowieka w wybranej dziedzinie.
-

38. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka. Uczeń:
- 1) opisuje system ochrony praw człowieka funkcjonujący na mocy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych;
  - 2) ocenia znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze dla systemu ochrony praw człowieka na świecie;
  - 3) charakteryzuje systemy ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy oraz Unii Europejskiej;
  - 4) wyjaśnia, jak działa i jakie sprawy rozpatruje Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu;
  - 5) analizuje z punktu widzenia międzynarodowych standardów praw człowieka przypadki naruszania praw i wolności w różnych państwach;
  - 6) pisze według wzoru skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu lub Komitetu Praw Człowieka w Genewie;
  - 7) opisuje i ocenia działania wybranych organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka.
39. Polska polityka zagraniczna. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, jakie znaczenie w polityce zagranicznej państwa odgrywa racja stanu i jak można ją zdefiniować;
  - 2) charakteryzuje główne kierunki polskiej polityki zagranicznej po 1989 r. i sposoby jej prowadzenia (na wybranych przykładach);
  - 3) wyjaśnia, jaki wpływ na polską politykę zagraniczną ma członkostwo w Unii Europejskiej;
  - 4) przedstawia działania Polski w dziedzinie pomocy rozwojowej;
  - 5) charakteryzuje relacje Polski z wybranymi państwami, na podstawie samodzielnie zebranych informacji.
40. Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym. Uczeń:
- 1) przedstawia podmioty oraz zasady prawa międzynarodowego (zasadę suwerenności, wzajemności, *pacta sunt servanda*);
  - 2) charakteryzuje na przykładach najczęściej stosowane metody rozwiązywania sporów między państwami;
  - 3) wyjaśnia przyczyny dysproporcji między globalną Północą i globalnym Południem oraz mechanizmy i działania, które ją zmniejszają lub powiększają;
  - 4) przedstawia na przykładach wzajemne zależności pomiędzy państwami biednymi i bogatymi w polityce, ekonomii, kulturze i ekologii;
  - 5) wskazuje i wyjaśnia przyczyny konfliktów zbrojnych we współczesnym świecie;
  - 6) rozważa możliwości prowadzenia akcji humanitarnych, współpracy rozwojowej oraz interwencji pokojowych na obszarach dotkniętych konfliktami zbrojnymi, oceniając ich skuteczność i aspekty moralne;

-
- 7) wymienia konflikty, którym towarzyszy terroryzm; wyjaśnia ich przyczyny oraz motyw i sposoby działania terrorystów; opisuje i ocenia strategię zwalczania terroryzmu;
  - 8) przedstawia inicjatywy na rzecz pokoju, demokracji i praw człowieka (w tym działania laureatów Pokojowej Nagrody Nobla).
41. Globalizacja współczesnego świata. Uczeń:
- 1) przedstawia wieloaspektowy charakter procesów globalizacji (polityka, gospodarka, kultura, komunikacja, ekologia);
  - 2) ocenia rolę wybranych państw oraz instytucji o zasięgu globalnym (organizacji, korporacji, mediów) w procesach globalizacyjnych;
  - 3) rozważa racje ruchów ekologicznych i alterglobalistycznych oraz racje ich przeciwników, formułując własne stanowisko w tej sprawie.
42. Systemy bezpieczeństwa i współpracy. Uczeń:
- 1) charakteryzuje przemiany, jakie nastąpiły w Europie i na świecie po upadku komunizmu;
  - 2) opisuje cele i metody działania ONZ oraz kompetencje jej organów (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, Rada Gospodarcza i Społeczna);
  - 3) charakteryzuje krótko działanie następujących organizacji: WHO (Światowa Organizacja Zdrowia), ILO (Międzynarodowa Organizacja Pracy), FAO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa), IMF (Międzynarodowy Fundusz Walutowy), IBRD (Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju), WTO (Światowa Organizacja Handlu), OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju), UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury), UNIDO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Rozwoju Przemysłowego), IAEA (Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej), UNICEF (Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci), UNHCR (Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców);
  - 4) wyjaśnia, jak powstało NATO, jakie są jego cele i organy; wymienia najważniejsze operacje wojskowe Sojuszu;
  - 5) wymienia regionalne systemy bezpieczeństwa i współpracy, ocenia ich znaczenie dla danego regionu i świata;
  - 6) ocenia wpływ członkostwa w NATO na pozycję międzynarodową i poziom bezpieczeństwa Polski.
43. Integracja europejska. Uczeń:
- 1) omawia genezę i przebieg integracji europejskiej (cele, główne dokumenty i instytucje, politycy, fazy integracji);
  - 2) przedstawia sposoby podejmowania decyzji politycznych i gospodarczych w Unii Europejskiej, odnosząc je do zasad pomocniczości i solidarności;

W Euroazji

-
- 3) charakteryzuje sposób powoływania, działania i najważniejsze kompetencje instytucji Unii Europejskiej (Rada Unii Europejskiej, Parlament Europejski, Komisja Europejska, Rada Europejska, Trybunał Sprawiedliwości, Europejski Trybunał Obrachunkowy, Europejski Bank Centralny);
  - 4) wyjaśnia, jak tworzone jest prawo unijne, oraz wymienia najważniejsze postanowienia traktatów obowiązujących w Unii Europejskiej;
  - 5) przedstawia procedurę uchwalania budżetu unijnego oraz główne dochody i wydatki budżetowe;
  - 6) rozważa dylematy związane z dalszym rozszerzaniem i reformą Unii Europejskiej;
  - 7) przedstawia cele, genezę i zasady działania Rady Europy; ocenia jej rolę we współczesnej Europie;
  - 8) opisuje genezę, cele i sposób działania Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.
44. Europa wśród światowych mocarstw. Uczeń:
- 1) wskazuje możliwości odgrywania przez Unię Europejską roli światowego mocarstwa;
  - 2) rozróżnia typy ładów światowych (jedno-, dwu- i wielobiegunowy), odwołując się do historii XX i XXI w.;
  - 3) wyjaśnia znaczenie strategicznych zasobów naturalnych w polityce międzynarodowej;
  - 4) przedstawia na przykładach znaczenie supermocarstw i mocarstw regionalnych dla ładu światowego.
45. Polska w Unii Europejskiej. Uczeń:
- 1) wyjaśnia, na czym polega swobodny przepływ osób, kapitału, towarów i usług w Unii Europejskiej oraz jakie są zasady przekraczania granic przez polskich obywateli (w strefie Schengen i poza nią);
  - 2) opisuje prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa Unii Europejskiej, w tym możliwość skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich Unii Europejskiej;
  - 3) ocenia skutki członkostwa Polski w Unii Europejskiej i perspektywy jej rozwoju w Unii Europejskiej, odwołując się do danych statystycznych, badań opinii publicznej oraz informacji o wykorzystaniu środków unijnych w Polsce, regionie i gminie;
  - 4) podaje ogólne zasady korzystania z funduszy unijnych przez obywateli, przedsiębiorstwa i inne organizacje w Polsce;
  - 5) wyszukuje informacje o możliwościach podejmowania nauki i pracy w państwach Unii Europejskiej, potrafi posługiwać się Europass.